

Natalia Kot*

Zieleń lubelskich Bronowic – tradycja miejsca w kontekście współczesnych przekształceń

Bronowice greenery in Lublin – the tradition of the place in the context of contemporary transformations

Wstęp

Zieleń uznawana jest za naturalne bogactwo. Nie tylko podnosi wartość krajobrazową, ale przyczynia się do poprawy jakości życia mieszkańców. We współczesnym rozwoju miast odczuwalny jest często brak proporcji między „wagą” nowych inwestycji a znaczeniem zieleni, która „ustępuje” im miejsca. Według ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym [1] obszary „dobrze usytuowane” powinny być przeznaczane na cele dotyczące w szczególności interesów publicznych. Przez [...] *interes publiczny należy rozumieć uogólniony cel dążeń i działań, uwzględniających zobiektywizowane potrzeby ogółu społeczeństwa lub lokalnych społeczności, związanych z zagospodarowaniem przestrzennym* [1, s. 3]. Cele publiczne jednak to nie tylko tzw. potrzeby mieszkaniowe i inwestycyjne, ale również budowa systemu przyrodniczego, który stanowi nieodłączną część właściwie funkcjonującego organizmu miejskiego, albowiem gwarantuje właściwe warunki życia jego mieszkańców.

Niniejszy artykuł ukazuje ewolucję historyczną terenów zieleni lubelskich Bronowic oraz ich współczesną strukturę.

Introduction

Greenery is considered natural wealth. It improves the landscape and contributes to a better quality of lifestyle of the residents. The lack of proportion between the “weight” of new construction projects and the significance of greenery which “yields” to their pressure is nowadays more and more evident in contemporary development of the cities. According to the Act on Spatial Planning and Land Development [1] the areas which are “well located” should serve especially the purpose of public interest. [...] *public interest should be understood as a general goal of efforts and activities which take into account the objective needs of the whole society or local communities connected with spatial development* [1, p. 3]. The public purposes, however, are not only so called residential and investment needs but also the development of a natural system which is an intrinsic part of properly operating urban organism as it guarantees the right living conditions of its inhabitants.

This article presents the historical evolution of Bronowice greenery in Lublin and its contemporary structure.

Bronowice

At present Bronowice is one of the districts of Lublin located in the east part of the city and it borders on its historic center from the west. It comprises the areas located in the block marked by the following streets: Fabryczna

* Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie/Faculty of Horticulture and Landscape Architecture, University of Life Sciences in Lublin.

Bronowice

Współczesne Bronowice stanowią jedną z dzielnic Lublina. Znajdują się we wschodniej części miasta i przylegają od zachodu do historycznego centrum. Obejmują tereny leżące w kwartale wyznaczonym przez ulice: Fabryczną i Drogę Męczenników Majdanka od zachodu, Firlejowską i Majdan Tatarski od wschodu, Lotniczą od południa i rzekę Bystrzycę od północy. Prezentowane spostrzeżenia autorka oparła na analizie źródeł, tj.: planów i widoków Lublina wykonanych w okresie od XVII do XXI w., współczesnych zdjęć satelitarnych, materiałów fotograficznych, oraz na własnych badaniach terenowych.

Pierwsze wzmianki o wsi Bronowice¹ pochodzą z 1342 r., gdy król Kazimierz Wielki sprzedał ją Franczkowi – wójtowi lubelskiemu – jako uposażenie wójtostwa. Po nim przejmowali ją kolejni wójtowie, aż do 1504 r., gdy została wykupiona przez Radę Miejską Lublina [3, s. 17]. Przywilejem króla Zygmunta Starego oddana została pod prawo magdeburskie, stając się jednym z przemieści lubelskich [4, s. 16]. Wieś ulokowana była na prawym brzegu Bystrzycy² oraz dwóch lubelskich rzek: Czerniejówki i Czechówki, na lessowych, pagórkowatych i podmokłych terenach. Dla Lublina miała znaczenie gospodarcze związane z istniejącymi kopalniami kamienia wapiennego (Kamienna Góra, czyli miejsce kopalni wapiennej), których wydobywaniem i wypalaniem w piecach (zwanych wapiennikami) zajmowała się ludność osady [2].

Źródła podają, że kopalnia kamienia oraz piece do wypalania znajdowały się na terenach folwarku miejskiego Bronowice [6, s. 123]. Dzięki surowcom mineralnym oraz otwarciu szerokich rynków zbytu związanych z Unią Polski z Litwą Lublin w XVI w. stał się regionalnym centrum produkcji rzemieślniczej [7, s. 158]. Niestety konflikty wewnętrzne i zbrojne do połowy XVIII w., tj. potop szwedzki, wojna północna i sukcesyjna, przyczyniły się do upadku miasta. Od 2. połowy XVII w. nasiliły się zjawiska towarzyszące kryzysowi Lublina, a także i samej wsi Bronowice, m.in. zmiana przebiegu szlaków handlowych, która stała się przyczyną utraty przez miasto wiodącej roli pośrednika handlowego między Litwą a Koroną. Dopiero na mocy dekretu króla Stanisława Augusta z 12 stycznia 1780 r. oraz prawa o miastach z 1791 r. rozpoczął się okres rozbudowy i przebudowy Lublina. Początek XIX w. przyniósł na arenie

and Droga Męczenników Majdanka Streets from the west, Firlejowska and Majdan Tatarski Streets from the east, Lotnicza Street from the south and the Bystrzyca River from the north. The author based her observations on the analysis of sources, such as plans and views of Lublin made in the period between the 17th and 21st centuries, contemporary satellite images, photographic material and her own field studies.

The first mention of the village of Bronowice¹ dates back to 1342 when King Casimir the Great sold it to Franczek – mayor of Lublin – as a benefit of his mayordom. It was passed down from one mayor to another until 1504 when it was bought by the City Council of Lublin [3, p. 17]. By the privilege of King Sigismund the Old it was subjected to Magdeburg Law and became one of the suburbs of Lublin [4, p. 16]. The village was located on the right bank of the Bystrzyca River² and two other Lublin rivers: Czerniejówka and Czechówka Rivers, on loess and hilly wetlands. It was economically important for Lublin because of the existing limestone mines (Kamienna Góra means a limestone mining place) where the inhabitants of the settlement were employed to mine and burn it in special furnaces [2].

According to sources a limestone mine and furnaces were located in the area of Bronowice grange [6, p. 123]. With the raw minerals and as a result of opening large sales markets connected with the Union between Poland and Lithuania Lublin became the regional center of production of hand-made goods in the 16th century [7, p. 158]. Unfortunately the internal disputes and military conflicts which began in the middle of the 18th century, i.e. Swedish Deluge, North War and Succession War contributed to the collapse of the city. The crisis of Lublin and the village of Bronowice itself intensified in the 2nd half of the 17th century and it resulted for instance in changing the layout of the trade routes which in turn resulted in the city losing its leading role of the commercial agent between Lithuania and the Crown. It was not until the decree of King Stanislaus Augustus from January 12, 1780 and the law of cities from 1791 that Lublin started to grow and restructure. The beginning of the 19th century brought big changes in the international arena which greatly affected further development of the city [3, pp. 20–24].

The village was owned by Lublin until 1822, except for 1755–1758 when it was sold to cover the city debts

¹ Przyjmuje się, że nazwa Bronowice jest nazwą patronimiczną i pochodzi od słowa Bron/Brun (dwuczłonowego imienia Bronisław/Brunisław). Inna hipoteza wskazuje również, że nazwa Bronowice mogła powstać od miejsc sytuowania zapór w postaci bron („brona” – opuszczana krata zagradzająca bramę) [2].

² Dolina Bystrzycy miała postać szerokiego i płaskiego tarasu wysięconego utworami kredowymi, piaszczystymi madami oraz torfami, zaś płytki poziom wód gruntowych sprzyjał powstawaniu zabagnień i podmokłości (rozlewisk). W związku z niedostępnością i nieprzydatnością gospodarczą tych terenów w XIV w. ukształtowano na nich Wielki Staw Królewski liczący około 100 ha. Od połowy XVII w. w wyniku działań wojennych i braku funduszy na odbudowę systemu melioracyjnego przekształcił się on w bagno i tereny podmokłe. Od XVIII w. lublinianie próbowali odtworzyć system wodny – kształtując m.in. Staw Bronowicki, jednak ostatecznie cały teren doliny przeznaczono pod łąki i pastwiska [5].

¹ It is assumed that the name Bronowice is a patronymic name which comes from the word Bron/Brun (two parts of the given name Bronisław/Brunisław). Another hypothesis indicates that the name Bronowice could have originated from the places where barriers were located (“brona” – vertically-closing gate called portcullis) [2].

² The Bystrzyca River valley was shaped in the form of a wide and flat terrace covered with chalky formations, sandy fens and peats with high level of ground waters which favored bogs and wetlands (overflow areas). As the land was inaccessible and useless for farming the Great Royal Pond with the approximate area of 100 ha formed there in the 14th century. In the middle of the 17th century, as a result of warfare and the lack of funds to build a drainage system it turned into a swamp and wetland. Since the 18th century the residents of Lublin tried to restore the water system – forming e.g. Bronowicki Pond, however, the whole area of the valley was ultimately turned into meadows and pastures [5].

międzynarodowej wielkie zmiany, które miały ogromne znaczenie dla dalszego rozwoju miasta [3, s. 20–24].

W posiadaniu Lublina wieś była do 1822 r., z wyjątkiem lat 1755–1758, gdy została sprzedana w celu pokrycia długów miejskich podsejdzkowi Ziemi Chełmskiej – Antoniemu Ludwikowi z Bończy Bonieckiemu. W 1822 r. została wydzierżawiona wieczyście – najpierw A. Makarewiczowi, następnie rodzinie Chróścielewskich, w 1864 r. zaś miasto zrzekło się do niej prawa własności. Na przełomie XIX i XX w. na gruntach wsi Bronowice wybudowano osiedle robotnicze, zaś na terenach należących do folwarku utworzono park spacerowy [8, s. 101].

W 2. dekadzie XX w. wieś włączono w granice administracyjne Lublina. Początkiem przekształcania Bronowic w dzielnicę była budowa w latach 50. XX w. na terenach przyległych do osiedla robotniczego kolejnego, wielorodzinnego Zakładowego Osiedla Robotniczego (ZOR) [2]. Na nowo powstałych skwerach i przy ulicach zaczęto wprowadzać nowe nasadzenia z drzew, krzewów, bylin i trawników. W latach 70. XX w. wykonano pierwszą inwentaryzację dendrologiczną parku, na początku XXI w. zaś całej dzielnicy. Inwentaryzacje te oraz badania terenowe ukazują, że w sposób ciągły zmniejszała się powierzchnia terenów zieleni dzielnicy na rzecz budowy nowych obiektów mieszkaniowych i infrastrukturalnych; zmieniał się także ich skład gatunkowy – rabaty bylinowe, kwietniki oraz grupy krzewów liściastych zastępowały nisko przystrzyżone trawniki oraz drzewa i krzewy iglaste. Wyniki te przedstawiono w dalszej części artykułu zatytułowanej „Zieleń dzielnicy Bronowice (od 1916 r.)”.

Zieleń wsi Bronowice (do 1916 r.)

Abraham Hogenberg na planszy z 1618 r. [9] (il. 1, 2) przedstawił na pierwszym planie panoramę Lublina m.in. Wielki Staw Królewski, rzekę Bystrzycę, Czerniejówkę oraz towarzyszącą im zabudowę Bronowic w układzie szeregowym. Autor ukazał także towarzyszące zabudowie komponowane układy zieleni – w postaci ogrodów geometrycznych; oraz niekomponowane, tj. tereny leśne, które sąsiadowały wówczas od zachodu ze wsią.

Na mapie z 1852 r., autorstwa F. Bieczyńskiego, będącej kopią planu J.N. Łęckiego z 1783 r. [10], ukazane zostały sąsiadujące z Lublinem wsie, w tym Bronowice, które wówczas miały plan ulicówki. W tym okresie istniał także na tych terenach Staw Bronowicki, wzdłuż którego ulokowane były domostwa. Staw ten stanowił fragment Wielkiego Stawu Królewskiego³ odtworzonego po interwencji lublinian w połowie XVIII w. Był to płytki zbiornik ukształtowany na żyznym podłożu, z torfowobagiennym dnem, silnie zarastającym, gdzie rozwijała się doskonale roślinność wodna [5]. Można się domyślać, że całość była bardzo malownicza i atrakcyjna krajobrazowo. Przeanalizowane materiały ikonograficzne świadczą o tym, że już pod koniec XVIII w. obecne były na terenie

to deputy judge for Chełm Land – Antoni Ludwik of Bończa Boniecki. In 1822, it was perpetually leased – first to A. Makarewicz and then to the Chróścielewski family and finally in 1864 the city waived its ownership right to it. At the turn of the 19th and 20th centuries, a workers' housing estate was built on the land owned by the village of Bronowice and a park for walks on the area which belonged to the grange [8, p. 101].

In the 2nd decade of the 20th century, the village was incorporated into the administrative area of the city of Lublin. The construction of a new, multi-family company housing estate (ZOR) in the 1950s on the area adjacent to the workers' housing estate marked the beginning of the transformation of Bronowice into a residential district [2]. New trees, bushes, perennial plants and lawns were established on newly built squares and by the streets. The first dendrological survey of the park was conducted in the 1970s and of the whole district at the beginning of the 21st century. Those surveys and field studies demonstrate that the green areas in the district were gradually diminishing and new residential buildings as well as infrastructure elements were built in their place; their species mix also changed – perennial plants, flower beds, and groups of broadleaf bushes were replaced with low cut lawns as well as coniferous trees and bushes. Those results were presented further in the section of this article titled “Greenery of the district of Bronowice (since 1916)”.

Greenery of the village of Bronowice (until 1916)

In the foreground of his chart from 1618 [9] (Fig. 1, 2) Abraham Hogenberg presented a panorama of Lublin including the Great Royal Pond, the Bystrzyca River, the Czerniejówka River and the row houses built in Bronowice next to them. The author also included the green areas created next to the houses – in the form of geometrical gardens as well as natural forest areas located then to the west of the village.

The map from 1852 by F. Bieczyński, which is a copy of the plan by J.N. Łęcki from 1783 [10], shows the villages located around Lublin, such as Bronowice that had ribbon development layouts then. Furthermore, the village had at that time Bronowice Pond with houses along its shore. That pond was a fragment of the Great Royal Pond³ restored after the intervention of the residents of Lublin in the middle of the 18th century. It was a shallow pool located on a fertile soil with a peat and swampy bottom with overgrown water plants [5]. It can be assumed that the whole area was quite picturesque and had an attractive looking landscape. The analyzed iconographic material testifies to fact that at the end of the 18th century the village of Bronowice had maintained green areas in the form of plants that served isolation purposes separating the areas of different use or ownership, gardens designed around buildings and strips green areas along transportation

³ Tereny od zbiegu Bystrzycy i Czerniejówki w kierunku wschodnim to tereny odtworzonego Wielkiego Stawu Królewskiego, zaś w kierunku zachodnim – łąk starostwa lubelskiego.

³ The areas from the confluence of the Bystrzyca and Czerniejówka Rivers eastward to the areas of the restored Great Royal Pond and westward to the Lublin region meadows.

Il. 1. Panorama Lublina od południa z Bronowicami na pierwszym planie. Rycina A. Hogenberga z 1618 r. [źródło: 9]

Fig. 1. Panorama of Lublin from the south with Bronowice in the foreground. Figure A. Hogenberg in 1618 [source: 9]

Il. 2. Wieś Bronowice z widocznym Stawem Bronowickim. Fragment ryciny A. Hogenberga z 1618 r. [źródło: 9]

Fig. 2. The village Bronowice with visible Bronowicki Pond. Fragment of a figure A. Hogenberg in 1618 [source: 9]

wsi Bronowice komponowane układy zieleni w postaci nasadzeń o funkcji izolacyjnej rozdzielającej tereny o odmiennym sposobie użytkowania lub własności, ogrodów towarzyszących zabudowie oraz zieleni sytuowanej przy traktach komunikacyjnych. Można się domyślać istnienia zarówno tradycyjnych przedogródków, ogrodów użytkowych, jak i nasadzeń nadwodnych.

W 1811 r. na terenie dawnych kopalni kamienia, na gruntach folwarku Bronowice, nad Czarniejówką podjęto akcję organizacji przestrzeni publicznych w postaci łązienek przy źródłach mineralnych⁴, które stały się zaczątkiem parku zdrojowego. Źródła podają, że teren ten

routes. It can be assumed that it had both traditional front gardens, vegetable gardens, and water plants.

In 1811, an attempt was made to develop the public space in the area of former stone mines on the land of Bronowice grange by the Czarniejówka River to build baths by mineral water springs⁴ which were the original elements of the future spa park. Sources indicate that the city leased this area for fifty years to Tomasz Baliński [12, pp. 265, 266].

Another plan which was significant for the analysis of the transformations of greenery in Bronowice is the plan

⁴ Lecznice właściwości lubelskich wód żelazistych były znane i doceniane już na początku XIX w. Oprócz łązienek w Bronowicach utworzono zakłady zdrojowe na Sławinku (osadzie leżącej wówczas poza miastem) na gruntach Pawła Wagnera. Z inicjatywy wnuka Wagnera – Stanisława Mędrkiewicza – zakład zdrojowy przemieniono na sanatorium. Niestety pomimo dogodnej lokalizacji, zainwestowania środków w infrastrukturę techniczną i rozbudowę zakładu, sanatorium upadło. Oprócz klęsk żywiołowych głównym tego powodem była konkurencja prężnie rozwijającego się Parku Zdrojowego w Nałęczowie [11].

⁴ The therapeutic qualities of Lublin ferruginous waters were well known and appreciated already at the beginning of the 19th century. Apart from the baths in Bronowice spa facilities were built in Sławinek (settlement located then outside of the city) on the land owned by Paweł Wagner. On the initiative of Wagner's grandson – Stanisław Mędrkiewicz – the spa facility was converted into a sanatorium. Unfortunately, in spite of its convenient location, investment in technical infrastructure and extension of the facility the sanatorium went bankrupt. Apart from natural disasters the main reason for that was competition of the dynamically growing Spa Park in Nałęczów [11].

wydzierżawiony został przez miasto na pięćdziesiąt lat Tomaszowi Balińskiemu [12, s. 265, 266].

Kolejnym planem istotnym dla analizy przekształceń zieleni Bronowic jest plan Lublina (il. 3) wykonany przez sierżanta K.F. Kozłowskiego [13] („odrys z planu litograficznego z 1829 r.”). Ukazuje on Bronowice i zlokalizowany na ich terenie kamieniołom kamieni wapiennych, brak jednak na nim uzdrowiska. Zaznaczono na nim wysoką zieleń, którą obsadzone były ciągi komunikacyjne (trakt do Zamościa) oraz granice działek należących do poszczególnych gospodarstw. Źródła podają, że w tym okresie drogi obsadzone były najczęściej topolami włoskimi (*Populus nigra* „*Italica*”), zaś główne trakty wyjazdowe z Lublina obsadzano również lipami (*Tilia sp.*) i kasztanowcami (*Aesculus sp.*) [7, s. 163].

W 2. połowie XIX w. rozpoczął się okres intensywnego rozwoju dzielnicy przemysłowej umiejscowionej na prawym brzegu Bystrzycy. W związku z planami budowy młyna parowego na Czerniejówce, w 1856 r. Feliks Bieczyński⁵ zwrócił się do władz gubernialnych z ideą utworzenia parku, który miał być usytuowany pomiędzy dzisiejszymi ulicami: Fabryczną i Łęczyńską oraz rzeką Czerniejówką. Projekt zakładał wykorzystanie naturalnych zadrzewień wzdłuż Czerniejówki oraz uzupełnienie skupisk i ciągów drzew na powierzchni 6,2 ha. Cztery lata później Bieczyński opracował kolejny projekt dla Michała Kośminka – ówczesnego właściciela folwarku Bronowice (właściciela spółki przemysłowej „Kośminek”). Chciał on stworzyć na swych gruntach pierwszą dzielnicę, gdzie zabudowa mieszkaniowa i przemysłowa byłyby ze sobą racjonalnie powiązane. Projekt zakładał powstanie wzorcowej kolonii domków robotniczych przy młynie parowym, wraz z towarzyszącym im terenem zieleni – parkiem ludowym [14]. Kompozycja parku nawiązywała do założeń krajobrazowych. Park zlokalizowany miał być pomiędzy traktami do Zamościa i Bychawy, schodzącymi się przy rogiatkach zamojskich [12, s. 269]. Jego plan obejmował Czerniejówkę, której brzeg miał być obsadzony skupinami oraz ciągami drzew i krzewów. Układ ścieżek planowano swobodny, wiodący do centralnej części, gdzie usytuowany miał być plac z altaną, karuzelą, ławkami i przyrządami gimnastycznymi. W parku zaplanowano również dom gościnny przy trakcie Bychawskim [12, s. 270]. Niestety z przyczyn finansowych zaniechano realizacji obydwu projektów Bieczyńskiego [14]. Dopiero w 1868 r. na niezabudowanym terenie należącym do folwarku Bronowice powstał park ludowy – Foksa⁶ – założony według projektu autorstwa technika

Il. 3. Bronowice w 1829 r. Fragment planu Lublina wykonany przez K.F. Kozłowskiego po 1921 r. [13]

Fig. 3. Bronowice in 1829. Fragment of the city plan of Lublin made by K.F. Kozłowski after 1921 [13]

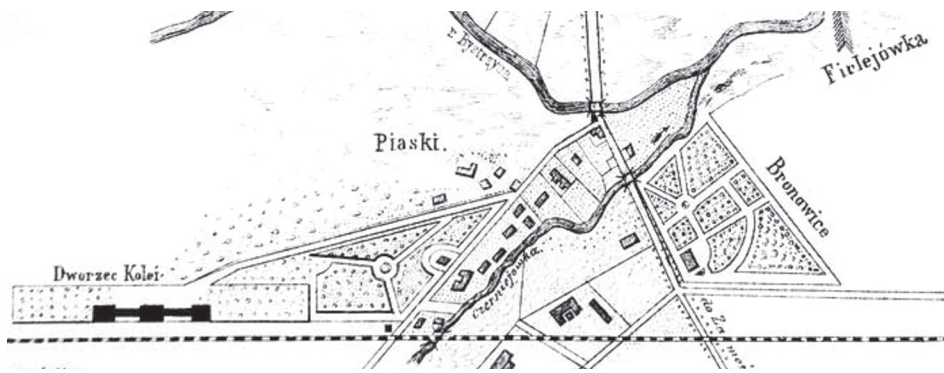
of Lublin (Fig. 3) made by sergeant K.F. Kozłowski [13] (the “copy from a lithographic plan in 1829”). It shows Bronowice and a limestone quarry located in its area, however, it doesn’t show the spa. It shows tall vegetation growing along circulation routes (route to Zamość) as well as the boundaries of plots owned by individual households. Sources indicate that the roads at that time most often had Lombardy poplars (*Populus nigra* “*Italica*”), whereas the main outbound routes from Lublin had also linden (*Tilia sp.*) and chestnut trees (*Aesculus sp.*) [6, p. 163].

The industrial district located on the right bank of the Bystrzyca River began to grow intensively in the 2nd half of the 19th century. In 1856, in connection with the planned construction of a steam mill on the Czerniejówka River, Feliks Bieczyński⁵ presented to the authorities an idea of establishing a park that would be located between the present day Fabryczna and Łęczyńska Streets and the Czerniejówka River. The project assumed the use of natural wooded areas along the Czerniejówka River and additionally planted trees on the area of 6.2 ha. Four years later Bieczyński developed another project for Michał Kośminek – the then owner of Bronowice grange (owner of “Kośminek” industrial company). He wanted to create on his land the first district with residential and industrial buildings that would be reasonably connected with each other. The project included the construction of a model colony of workers’ houses by the steam mill with a green area i.e. people’s park around them [14]. The layout of the park resembled a landscape design. The park was supposed to be located between the route to Zamość and Bychawa merging at the outskirts of Zamość [12, p. 269].

⁵ Feliks Łódzia-Bieczyński (1799–1866) – wychowanek Uniwersytetu Warszawskiego, architekt i mierniczy, bezpośredni realizator wszelkich inwestycji miejskich, inżynier województwa lubelskiego, zasłużony obywatel i działacz społeczny Lublina [12, s. 267].

⁶ Nazwa pochodzi od podlondyńskiej posiadłości Vauxhall, która sławę zawdzięczała swojej właścicielce – Joannie Vaux. W 2. połowie XVIII w. założyła ona bowiem ogród publiczny dla wyższej sfery, w którym organizowano wystawne kolacje z wieczornymi przedstawieniami teatralnymi, muzyką, tańcem i pokazami sztucznych ogni. Słowo „vauxhall” (foxał) stało się synonimem „zabawy wieczornej ogrodowej”. Rosyjski rzeczownik „бокзал” czy jego polski odpowiednik „foksał” (foxał, foxel) oznacza natomiast dworzec kolejowy. Tak nazywano

⁵ Feliks Łódzia-Bieczyński (1799–1866) – graduate of the University of Warsaw, architect and surveyor, direct contractor of all city construction projects, Lublin Province engineer, distinguished citizen and social activist in Lublin [12, p. 267].

Il. 4. Foksal w Bronowicach.
Fragment planu M. Donera
z 1875 r. [16]

Fig. 4. Foksal in Bronowice.
Fragment of a plan
by M. Doner 1875 [16]

miejskiego A. Zwierzchowskiego. Powierzchnia parku określanego mianem *établissement*⁷ wynosiła około 3,2 ha [8, s. 101]. Był on terenem ogólnodostępnym [14]. Rozplanowano na nim sieć dróg, przewijającą się między równomiernie zakomponowanymi grupami drzew i krzewów. W tym czasie w parku istniał wzniesiony przez tzw. komitet trzeźwości [12, s. 270] teatr drewniany, w którym koncertowała orkiestra wojskowa, a niezwykłą popularnością cieszył się bufet z kawą pod nazwą „Foksal” oraz mleczarnia dzierżawiona przez państwa Wojdalińskich. Do atrakcji należały wówczas także: tor do jazdy na wrotkach, wypożyczalnia szczudeł i pijalnia wód mineralnych. Atrakcyjność parku spadła po 1889 r., a powodem tego była lokalizacja w jej pobliżu rzeźni [14].

Nie mniej ważnym dla niniejszych rozważań jest plan Lublina z 1875 r. (il. 4) wykonany przez Michała Donera [16]. Ukazuje on tereny zieleni zlokalizowane po prawej stronie Bystrzycy, tj. park na Bronowicach oraz dziedziniec honorowy (*cour d'honneur*) na gruntach państwowych przylegających do przedmieścia Piaski, w postaci reprezentacyjnego podjazdu ozdobionego gazonem⁸ usytuowanym przed budynkiem dworca kolejowego. Jak widać na planie, dziedziniec był powiązany z koleją, a elementem łączącym obie struktury była dolina rzeki Czarniejówki. Oba te tereny, tj. park na Bronowicach oraz dziedziniec honorowy, charakteryzował zgeometryzowany układ kompozycyjny. Roślinność wysoka sadzona wzdłuż traktów stanowiła element ozdobny, podkreślający rangę drogi i orientujący w terenie, a także chroniący przed warunkami atmosferycznymi. Obie przeanalizowane mapy (il. 3 i 4) potwierdzają, że Foksal zlokalizowany został na terenach przylegających do wsi Bronowice, na terenie starego kamieniołomu.

pierwsze dworce Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej (łączyła Warszawę z Galicją w 1845 r.) [11, s. 4].

⁷ Angielski, bardziej kameralny typ „ogródka” wzorujący się na londyńskim Vauxhallu czy wiedeńskim Praterze, o charakterze publicznym. Składał się z rozmieszczonych w ogrodzie budynków oraz pawilonów o różnych funkcjach. Mieściły się tu m.in. letnie teatryki, sale bankietowo-teatralne, altany koncertowe, kręgielnie, strzelnice oraz restauracje i kawiarnie. O ich ogromnej popularności decydowało połączenie imprez kulturalnych z rekreacją na łonie natury [15, s. 15, 16].

⁸ Gazon miał kształt trójkąta. Był to trawnik z punktem centralnym w postaci fontanny, zlokalizowany na przecięciu się trzech ścieżek. Urządzenie wodne wykonane było z głazów i kamieni, z których tryskała woda zdrojowa zasilana z wodociągu kolejowego [17].

Its planned area included the Czarniejówka River on whose bank groups of trees and bushes were supposed to be planted. Its pathways had a natural layout leading to a centrally located square with a bower, a carousel, benches and gymnastic facilities. The park was designed also with a guest house by the route to Bychawa [12, p. 270]. Unfortunately, due to financial reasons both projects by Bieczyński were dropped [14]. Only in 1868 was the people's park – Foksal⁶ – created according to the design of the city technician A. Zwierzchowski on a vacant site which belonged to Bronowice grange. The area of the park which was called *établissement*⁷ was about 3.2 ha [8, p. 101] and it was open to the general public [14]. It had a network of roads going around uniformly laid out groups of trees and bushes. At that time, there was a wooden theater in the park built by so called sobriety committee [12, p. 270] where a military orchestra gave concerts and a buffet with coffee called “Foksal” as well as a dairy leased by the Wojdalińskis enjoyed great popularity. Other attractions included a roller skate track, stilt rental, and mineral water pump room. The park lost its attractiveness after 1889 as it was located near a slaughterhouse [14].

Another plan of Lublin which should be also mentioned here is that from 1875 (Fig. 4) made by Michał Doner [16]. It shows the green areas located on the right bank of the Bystrzyca River i.e. a park in Bronowice and a court of honor (*cour d'honneur*) on the state-owned land adjoining the outskirts of Piaski in the form of a representative driveway decorated with a planter⁸ located in front of the

⁶ The name derives from Vauxhall located near London that became famous because of its owner – Jane Vaux. In the 2nd half of the 18th century, she established a public garden for high society where lavish dinners were held with theater performances, music, dance, and fireworks. The word “vauxhall” (foxal) became synonymous with “evening garden party”. On the other hand, the Russian noun “вокзал” or its Polish equivalent “foksal” (foxsal, foxel) means a railway station. This is the name used to call the first stations of the Warsaw-Vienna Rail Road (connecting Warsaw with Galicia in 1845) [11, p. 4].

⁷ English, more cozy type of a public “garden” modeled after Vauxhall in London or Prater in Vienna. It consisted of different buildings and pavilions located in the garden which served various functions. They housed e.g. summer theaters, banquet-theater rooms, concert shells, bowling alleys, shooting ranges as well as restaurants and cafes. They owe their great popularity to the combination of cultural events with outdoor recreation [15, pp. 15, 16].

⁸ The planter was triangular. It was a lawn with a centrally located fountain in the place where three paths crossed. A water facility was

Utworzenie w latach 1875–1877 połączenia kolejowego na trasie z Lublina do Warszawy i Kowla spowodowało powstawanie licznych, małych i większych, zakładów przemysłowych – również na gruntach Bronowic⁹. Istniejący Foksal, pełniący funkcję ogrodu rozrywkowego, służył jako miejsce zabaw i rekreacji dla robotników, którzy przybywali licznie do miasta, gdzie budowano dla nich pośpiesznie nowe osiedle robotnicze. Osiedle robotnicze (il. 5) związane było z przemysłem mineralnym i metalowym [2] i sąsiadowało z zakładami produkcji betonu i wypalania wapna czy terenami składów. Pod zabudowę mieszkaniową (głównie kamienice czynszowe) wykorzystano tereny rolne i łąki. Nabywcami działek byli głównie zamożni robotnicy, kolejarze i urzędnicy. Ośią rozwoju urbanistycznego osiedla stała się w tym czasie ulica Łęczyńska, wytyczona w linii starego traktu do wsi Tatary, przy linii kolejowej. Równolegle do niej wytrasowano ciąg prowadzący do rzeźni, a pomiędzy nimi w prostokątnym układzie znajdowały się lokalne pasy ruchu tworzące regularną siatkę podłużnych bloków zabudowy. Z wyjątkiem ulicy Bronowickiej wszystkie ciągi komunikacyjne były niebrukowane. Na ich przedłużeniu, po stronie łąk nadbystrzyckich z czasem pojawiła się rozproszona, spontanicznie wznoszona zabudowa mieszkaniowa. Zabudowa mieszkaniowa osiedla robotniczego była zwarta, a dwu- i trzykondygnacyjne kamienice ustawione były kalenicowo do ulic. Na podwórza najczęściej prowadziły bramy przejazdowe, gdzie znajdowały się komórki, budynki gospodarcze i ustępy. Charakterystyczne rozwiązanie miały kamienice przy skrzyżowaniach. Posiadały ścięte narożniki z ozdobnymi szczytami – często stanowiły wejście do zakładu lub sklepiku mieszczącego się na parterze. Głównym materiałem budowlanym był kamień wapienny wzmocniany ceglanyimi przemurowaniami, co stwarzało jednolity, lokalny charakter całego osiedla [9, s. 109, 110].

Przeanalizowane materiały kartograficzne z XIX i początku XX w. świadczą o tym, że we wsi Bronowice zaczynają się w tym czasie zarysowywać komponowane układy zieleni w postaci Foksalu, zaś na terenie przedmieścia Piaski zieleniec powiązany z terenem kolei. Stanowił on miejsce wypoczynku i rozrywki dla mieszkańców miasta oraz robotników pracujących w pobliskich zakładach przemysłowych. Jego popularność związana była z obiektami usługowymi i atrakcjami, które oferował. W XIX w. wyraźnie zarysowuje się również granica samej wsi, która pod koniec wieku zostaje przekształcona w osiedle robotnicze.

Zieleń dzielnicy Bronowice (od 1916 r.)

W dniu 15 października 1916 r. teren wsi oraz folwarku Bronowice włączono w granice administracyjne miasta Lublina, jako jego dzielnicę [2]. Analiza porównawcza planu z 1938 r. [18], mapy topograficznej z 1977 r. [19] i współczesnych zdjęć satelitarnych [20] ukazuje, że do czasów współczesnych osiedle robotnicze zachowało swój

railway station building. The plan shows the court connected with the railway and the valley of the Czerniejówka River was the element connecting both structures. Both of those areas i.e. the park in Bronowice and the court of honor had characteristic geometrical compositions. Tall vegetation planted along routes served as decorative elements, emphasizing the significance of the road and providing landscape landmarks as well as protection against the elements. Both analyzed maps (Fig. 3 and 4) confirm that Foksal was located on the area adjacent to the village of Bronowice on the area of former quarry.

The construction of the railway connection from Lublin to Warsaw and Kowel in 1875–1877 resulted in the emergence of numerous, smaller and bigger industrial plants – including in Bronowice⁹. The existing Foksal that was used as an amusement garden served as a place of entertainment and recreation for a lot of workers who visited the city where a new housing estate was soon built for them. The workers' housing estate (Fig. 5) was connected with industries (both mineral and metal) [2] and it was located next to concrete production plants and limestone calcination or storage areas. The residential buildings (mainly tenement houses) were constructed on farm lands and meadows. The plots were bought primarily by wealthy workers, railway workers, and officials. The urban development of the settlement spread at that time from Łęczyńska Street which was laid out along the old route to the village of Tatary by a railway line. A route leading to the slaughterhouse was marked parallel to it with rectangular local traffic routes in between them, creating a regular grid of longitudinal blocks. None of the circulation routes were stone paved except for Bronowicka Street. They would extend towards the meadows by the Bystrzyca River where later on irregularly located residential houses were built. The residential houses of the workers' housing estate were densely built, and the two- or three-storyed houses had their ridges parallel to the roads. Typically, the households had gates leading to the yards with sheds, farm buildings, and outhouses. The houses built by crossroads had characteristic architectural solutions, namely jerkinhead roofs with decorative gables – they often had an entrance to a shop located on the ground floor. The main building material was limestone reinforced with brick courses which gave the whole settlement a local flavor and made it look uniform [9, pp. 109, 110].

The analyzed cartographical materials from the 19th and the beginning of the 20th centuries demonstrate that this is the time when the first greenery layout in the form of Foksal and the green area on the outskirts of Piaski connected with the railway plot began in the village of Bronowice. It was a place for recreation and entertainment for the city residents and the workers from the nearby industrial plants. Its popularity was connected with commercial places and attractions it offered. The boundaries of the village itself,

made of boulders and stones from which mineral water supplied from the railway water system would spout [17].

⁹ The biggest of them was E. Plage and Laškiewicz Mechanical Plant built in 1899–1902 which was transformed in 1935 into Lublin Aircraft Factory [2].

⁹ Największym z nich były Zakłady Mechaniczne E. Plage i Laškiewicz, wybudowane w latach 1899–1902, które w 1935 r. przekształcone zostały w Lubelską Wytwórnę Samolotów [2].

podmiejski charakter. Stało się to dzięki zahamowaniu rozwoju przemysłowego i reprezentacyjnego dzielnicy.

Wraz z włączeniem Foksalu w granice administracyjne Lublina uzyskał on miano parku miejskiego, który nazwano Parkiem Bronowickim. W połowie lat 20. XX w. podjęto próby przywrócenia mu świetności. Renowację rozpoczęto od likwidacji rzeźni (1929) oraz skutków wandalizmu. W miejscu rzeźni stanęła duża łaźnia miejska, projektu arch. B. Kelles-Krauzego, nawiązująca swoją formą do architektury dworskiej. W zamierzeniu projektanta miała stać się „centrum zdrowotnym robotniczej dzielnicy Kośminek”. Sam budynek miał stanowić jeden z obiektów zespołu rekreacyjno-wypoczynkowego, a park – miejsce spędzania wolnego czasu, wspomagające higienę oraz propagujące wśród mieszkańców robotniczej dzielnicy zdrowy styl życia [8, s. 101, 202, 226, 244].

Niestety, w 1931 r. Park Bronowicki został zniszczony w wyniku huraganu. Źródła podają, że kataklizm spowodował połamanie połowy drzewostanu, zaś z krzewów nie pozostało prawie nic. Zniszczenia te stały się w pewien sposób pretekstem do zmniejszenia powierzchni parku na rzecz budowy nowych obiektów przemysłowych i infrastrukturalnych. Kompozycja nowych nasadzeń zmieniła ponadto zgeometryzowany układ parku na krajobrazowy. W 1935 r. otwarto w nim ogród jordanowski, który otrzymał nazwę „Ogródek dla dzieci im. Bolesława Świdzińskiego”¹⁰. Wyposażono go w różnorodne urządzenia do zabaw i gier dla dzieci poniżej 10 lat.

Początkiem przekształcania Bronowic w nowoczesne osiedle miejskie była budowa w latach 50. XX w. nowego wielorodzinnego osiedla na terenach przyległych do strony południowo-wschodniej do osiedla robotniczego. ZOR Bronowice I wybudowano w latach 1954–1956, Bronowice II i III¹¹ powstały zaś w latach 1956–1969 [2]. ZOR I i II charakteryzuje układ zabudowy kwartałowej i obrzeżnej związanej z głównymi ulicami, wzdłuż których urządzono pasy trawników z drzewami. Wewnętrzne „dziedzińce – podwórka” przeznaczano na skwery z krzewami i bylinami, a przy uliczkach osiedlowych posadzono pojedyncze drzewa. W latach 70. XX w. powstały w dzielnicy Kośminek zespoły zabudowy wielorodzinniej ZOR III (budownictwo wielopłytowe) [21, s. 231]. Między blokami urządzono w tym czasie skwery z pojedynczymi drzewami i krzewami ozdobnymi.

Zgodnie z opracowaniem z 1974 r. wykonanym na zlecenie wojewódzkiego konserwatora zabytków [22], na terenie Parku Bronowickiego zinwentaryzowano 500 drzew o obwodzie powyżej 20 cm oraz 2730 sztuk krzewów. Gatunki odnotowane na terenie parku to m.in.: brzoza brodawkowata (*Betula pendula*), buk pospolity (*Fagus sylvatica*), głóg jednoszyjkowy (*Crataegus monogyna*), kasztanowiec zwyczajny (*Aesculus hippocastanum*), klon zwyczajny (*Acer platanoides*), lipa drobnolistna (*Tilia cordata*), topola czarna (*Populus nigra*) i żywotnik

which at the end of the century turned into a workers' housing estate also became clear in the 19th century.

Greenery of the district of Bronowice (since 1916)

On October 15, 1916, the area of the village and Bronowice grange was incorporated into the administrative area of the city of Lublin as its district [4]. The comparative analysis of the plan from 1938 (Fig. 5C) [18], the topographical map from 1977 (Fig. 6) [19] and the contemporary satellite images [20] demonstrates that the workers' housing estate has preserved its suburban character until today. It has been possible because the industrial and representative growth of the district stopped.

When Foksal was incorporated into the administrative area of the city it became a city park called Bronowice Park. In the middle of the 1920s, attempts were made to restore its magnificence. The renovation of the park began with the liquidation of the slaughterhouse (1929) and the results of vandalism. A large city bath designed by architect B. Kelles-Krauze, whose form alluded to manor architecture, was built in the place of the slaughterhouse. According to the designer's plan it was to become a “health center for the workers' housing estate Kośminek”. The building itself was supposed to be one of structures of the recreation and rest complex and the park – a place to spend leisure time improving the hygiene and promoting a healthy lifestyle among the residents of the workers' district.

Unfortunately, in 1931, Bronowice Park was destroyed by a windstorm. According to sources as a result of that natural disaster half of the trees were blown down and almost none of the bushes survived. The damage was used for some time as a reason for the diminishing of the park's area and building new industrial facilities and infrastructure there. Furthermore, the layout of new plantings changed the geometric design of the park into a landscape one. In 1935, a Jordan's garden called “Bolesław Świdziński Garden for Children”¹⁰ opened there. It was equipped with various facilities for children under 10.

The construction of a new multi-family housing estate in the 1950s in the area adjacent to the workers' housing estate from south-east marks the beginning of the transformation of Bronowice into a modern city residential estate. ZOR Bronowice I housing estate was built in 1954–1956; Bronowice II and III¹¹ were built in 1956–1969 [2]. ZOR I and II have quarter and peripheral development layouts connected with main streets along which there were strips of lawns with trees. The internal yards were converted into squares with bushes and perennials, and single trees were planted by the estate roads. In the 1970s, multi-family buildings ZOR III (large panel apartment buildings) were constructed in Kośminek housing

¹⁰ Bolesław Świdziński w latach 1930–1933 pełnił funkcję wojewody lubelskiego, a do 1938 r. był posłem na Sejm RP z województwa lubelskiego [14].

¹¹ Zlokalizowane zostały na gruntach wsi Bronowice, jednak współcześnie stanowią jedno z osiedli dzielnicy Kośminek.

¹⁰ Bolesław Świdziński in 1930–1933 held the position of governor of Lublin Province, and until 1938 he was an MP of the Republic of Poland from Lublin Province [14].

¹¹ They were located on the land of the village of Bronowice, however, at present they constitute one of the housing estates in Kośminek district.

zachodni (*Thuja occidentalis*). Zinventaryzowano również liczne grupy krzewów, m.in.: cisy (*Taxus sp.*), czarny bez (*Sambucus nigra*), forsycje (*Forsythia sp.*), jaśminowce (*Philadelphus sp.*), ligustry (*Ligustrum sp.*), lilaki (*Syringa sp.*), śnieguliczki (*Symphoricarpos sp.*). Według tej inwentaryzacji powierzchnia rabat kwiatowych wynosiła 244 m².

Obecnie park otoczony jest ze wszystkich stron przez zabudowę miejską, a jego powierzchnia wynosi 2,6 ha. Badania Parku Bronowice wykonane w latach 2010–2011 dowodzą, że wśród analizowanej flory zdecydowaną większość stanowią gatunki wieloletnie, zaś rolę runa odgrywają tu kulturowane murawy [23, s. 53–55]. Park stanowi naturalistyczne założenie o charakterze „widnego lasu”, zaś ze względu na ilość roślinności wysokiej i jej ukształtowanie zaliczyć go można do parków leśnych [24, s. 3]. Kolejna inwentaryzacja parku wykonana w 2013 r. wykazała, że na jego terenie drzewostan zmniejszył się o 50% w stosunku do inwentaryzacji z 1974 r., a barwne rabaty zostały zastąpione monochromatycznymi, łatwymi i ekonomicznymi w utrzymaniu i pielęgnacji trawnikami. Na drzewostan składały się głównie: buki pospolite (*Fagus sylvatica*), jesiony (*Fraxinus sp.*), klony (*Acer sp.*), lipy (*Tilia sp.*), topole (*Populus sp.*) oraz wiązy (*Ulmus sp.*). Najstarszymi zaś zinventaryzowanymi egzemplarzami okazały się klony pospolite (*Acer platanoides*), których obwód wahał się od 300 do 360 cm [25, s. 29].

Przeanalizowane materiały archiwalne i kartograficzne wykazały, że w XX w. ze wsi Bronowice powstała dzielnica mieszkaniowa, która obecnie składa się ze „starych i nowych” Bronowic – osiedla robotniczego oraz ZOR-ów. Pozostałe zaś tereny, należące jeszcze w XIX w. do wsi i folwarku Bronowice, zostały włączone w inne dzielnice Lublina, tj. Tatary od północy i Kośminek od południa. „Stare” Bronowice zachowały swój podmiejski charakter – czytelność założenia urbanistycznego przelomu XIX i XX w., do nich natomiast zostały przyłączone nowe jednostki urbanistyczne (ZOR I i II), tworząc w ten sposób niepowtarzalny układ dzielnicy.

Analiza ewolucji terenów wsi, a w dalszej kolejności dzielnicy Bronowice (il. 5) wskazała, że osiami, wzdłuż których zaczęła rozwijać się jednostka osadnicza, są koryta dwóch rzek – Bystrzycy i Czerniejówki, z miejscem ujścia jednej w drugą¹². Niewątpliwym identyfikatorem

estate [21, p. 231] with squares with single trees and ornamental bushes in between the apartment blocks.

According to the survey from 1974 commissioned by the province conservation officer [22], 500 trees with the diameter over 20 cm and 2730 bushes were identified in Bronowice Park. The species included silver birch (*Betula pendula*), European beech (*Fagus sylvatica*), common hawthorn (*Crataegus monogyna*), common horse-chestnut (*Aesculus hippocastanum*), Norway maple (*Acer platanoides*), small-leaved linden (*Tilia cordata*), black poplar (*Populus nigra*) and northern white-cedar (*Thuja occidentalis*). Many bushes which were identified included yews (*Taxus sp.*), black elder (*Sambucus nigra*), forsythias (*Forsythia sp.*), philadelphus (*Philadelphus sp.*), privets (*Ligustrum sp.*), lilacs (*Syringa sp.*), symphoricarpos (*Symphoricarpos sp.*). According to the survey the area of the flower beds was 244 m².

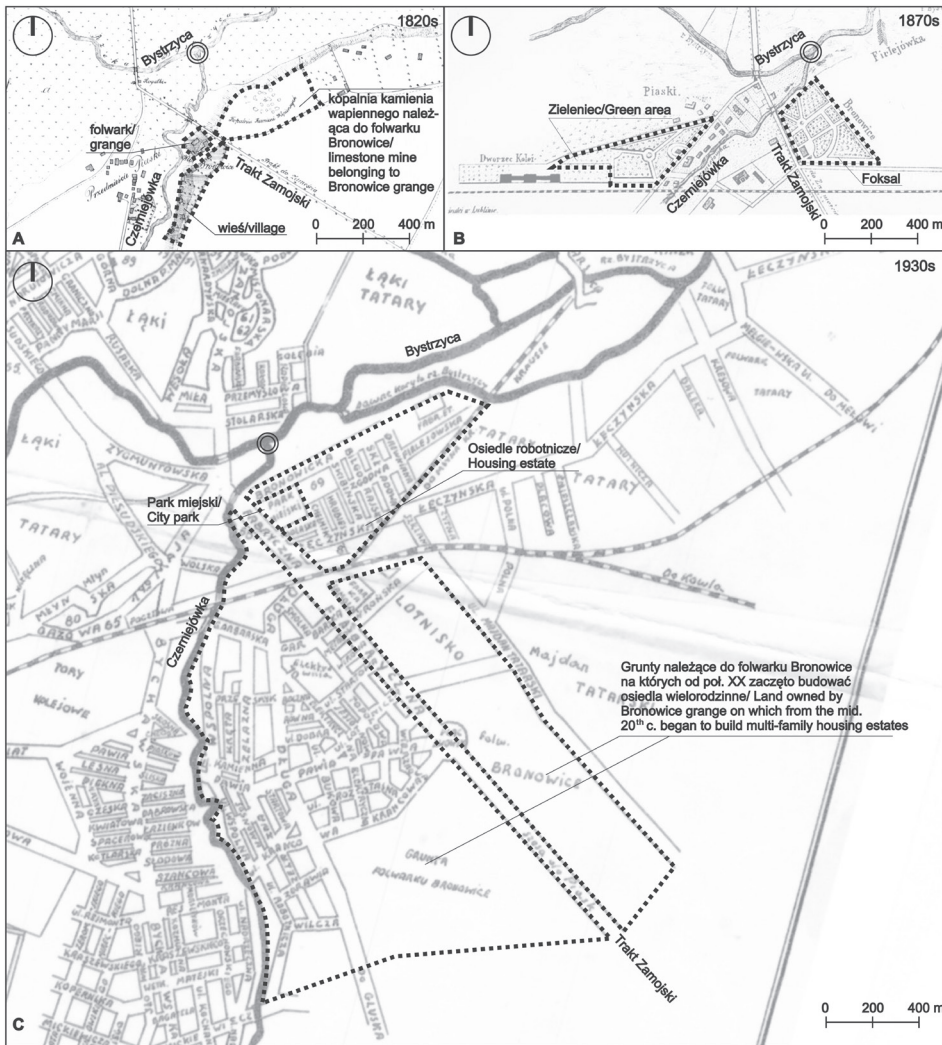
At present the park is surrounded from all sides by the city architecture, and its area is 2.6 ha. Studies of Bronowice Park conducted in 2010–2011 prove that a great majority of plants which were analyzed include perennial species with cultivated grass as their undergrowth [23, pp. 53–55]. The park is a natural “thin forest” and due to the abundance of tall vegetation and the way it is maintained it can be considered to be a forest park [24, p. 3]. Another survey of the park conducted in 2013 demonstrated that the number of trees growing on its area decreased by 50% in comparison to the survey from 1974 and the colorful flowerbeds were replaced with single color, easy and economical to maintain lawns. The trees included mainly European beeches (*Fagus sylvatica*), ashes (*Fraxinus sp.*), maples (*Acer sp.*), lindens (*Tilia sp.*), poplars (*Populus sp.*) and elms (*Ulmus sp.*) with Norway maples (*Acer platanoides*) whose diameter were 300–360 cm being the oldest specimens [25, p. 29].

The analyzed archival and cartographic materials demonstrated that the village of Bronowice turned in the 20th century into a residential district which at present consists of “old and new” Bronowice – workers’ housing estate and ZORs. The remaining areas, which in the 19th century still belonged to the village and Bronowice grange, were incorporated into other districts of Lublin i.e. Tatary in the north and Kośminek in the south. “Old” Bronowice maintained its suburban character – clearly visible urban assumptions of the turn of the 19th and 20th centuries with new urban units (ZOR I and II) attached to it, providing thus a unique layout of the district.

The analysis of the evolution of the area of the village as well as of the district of Bronowice demonstrated that river beds of two rivers – the Bystrzyca and the Czerniejówka Rivers, with the place where one of them flows into the other, were the axes along which the settlement started to grow (Fig. 5)¹². Foksal is the unquestionable landmark

¹² Punktem wspólnym dla trzech powyższych planów z lat 20. XIX w. [13], 70. XIX w. [16] i 30. XX w. jest punkt zbiegu dwóch rzek – Bystrzycy i Czerniejówki. Zestawienie planów przedstawia, że doliny dwóch rzek zostały w sztuczny sposób uregulowane (il. 5). A) Plan ukazuje wieś oraz folwark Bronowice, z należącym do niego terenem kamieniołomu kamieni wapiennych. Obszar opracowania, przecięty Traktem Zamojskim, zlokalizowany jest po prawej stronie rzeki Bystrzycy i Czerniejówki. B) Na planie widać park na Bronowicach oraz zieleńiec umiejscowiony przed budynkiem dworca kolejowego, o geometrycznym układzie kompozycyjnym, gdzie ich elementem scalającym jest dolina rzeki Czerniejówki. Analiza planów A i B wskazuje miejsce usytuowania Foksalu, tj. teren kamieniołomu, a także brak zabudowy folwarcznej. C) Na planie przedstawiono tereny wsi oraz folwarku włączone w granice administracyjne miasta Lublina. Ukazuje on pomniejszony teren parku, po którego północno-zachodniej stronie wyrosło osiedle robotnicze wraz z nowymi obiektami przemysłowymi i infrastrukturalnymi. Na planie autorka zaznaczyła również tereny folwarku, które po II wojnie

¹² The common point of the three plans from the 1820s [13], 1870s [16] and the 1930s is the confluence of two rivers – the Bystrzyca and Czerniejówka Rivers. The comparison of the plans indicates that the valleys of the rivers were artificially regulated (Fig. 5). A) The plan shows the village and Bronowice grange with the limestone quarry which belonged to it. The area of the study with Zamość Route going

Il. 5. Analiza ewolucji terenów wsi Bronowice w XIX i XX w. (oprac. N. Kot, 2016)

Fig. 5. Analysis of the land evolution of the Bronowice village in the 19th and 20th centuries (by N. Kot, 2016)

osiedla robotniczego jest Foksal, zaś obiekty architektoniczne, tj.: XIX-wieczna zabudowa i infrastruktura kolejowa, międzywojenne osiedle robotnicze oraz wielorodzinna zabudowa ZOR, składają się na indywidualny charakter całej współczesnej dzielnicy.

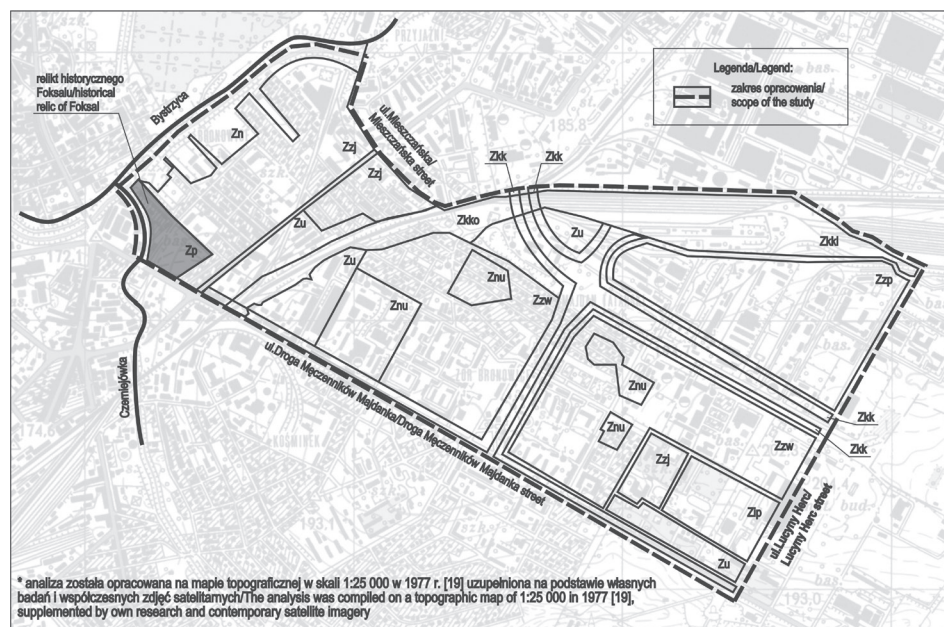
Początek XXI w. przyniósł jednak nowe potrzeby i idące za tym inwestycje budowlane. Konieczność wznoszenia nowych obiektów mieszkaniowych i infrastrukturalnych stała się pretekstem do zmniejszenia powierzchni zieleni na terenie omawianej dzielnicy. Efektem tego było wykarczowanie 15 lutego 2015 r. 77 drzew na osiedlu Bronowice II (ZOR), na skwerze o powierzchni 196 m² zlokalizowanym przy skrzyżowaniu ul. Drogi Męczenników Majdanka oraz Krańcowej. Zdarzenie to było negatywnie odebrane, gdyż nie poprzedzono go jakimikolwiek konsultacjami władz miasta z mieszkańcami. Po wycięciu drzew społeczność lokalna wyraziła swoje niezadowolenie poprzez liczne protesty, m.in. ustawienie zniczy na pniach, wywieszenie transparentów negujących postępowanie organów rządzących, wbicie białych krzyży symbolizujących miejsca, w których wcześniej stały

of the workers' housing estate, whereas the architectural structures, such as the 19th-century architecture and railway infrastructure, interwar workers' housing estate and the multi-family houses in ZOR provide a unique character of the whole contemporary district.

The beginning of the 21st century, however, generated new needs and resulted in new building developments. The demand for new residential buildings and infrastructure became an excuse for the reduction of green areas in that district. As a result 77 trees were cut down and cleared on February 15, 2015 in Bronowice II housing estate (ZOR) on a square of the area of 196 m² located by the crossroads of Droga Męczenników Majdanka and

across it is located on the right bank of the Bystrzyca and Czarniejówka Rivers. B) The plan shows the geometric layout of the park in Bronowice and the green area located in front of the railway station with the valley of the Czarniejówka River being their main composition element. The analysis of plan A and plan B indicates the location of Foksal i.e. the area of the quarry and no grange buildings. C) The plan shows the area of the village and the grange within the administrative boundaries of the city of Lublin. It shows a diminished area of the park with a workers' housing estate as well as new industrial structures and infrastructure in its north-west part. The author marked on the plan the area of the grange where new housing estates i.e. ZOR Bronowice I (1954–1956), Bronowice II and III (1956–1969) were built after World War II.

światowej przeznaczono pod budowę nowych osiedli, tj. ZOR Bronowice I (1954–1956), Bronowice II i III (1956–1969).

II. 6. Współczesny podział terenu dzielnicy Bronowice w Lublinie pod względem jego przeznaczenia (oprac. N. Kot, 2015)

Fig. 6. Contemporary division of the area in Lublin Bronowice district in terms of its destiny (by N. Kot, 2015)

Objaśnienie skrótów/Explanation of abbreviations: **Zn** – zieleń nadrzeczna (roślinność nadrzeczna – wodna, bagienna, przywodna)/green riverside (river vegetation – water, swamp, submerged), **Zp** – zieleń parkowa (relik historycznego Foksalu, na który składają się drzewa, krzewy ozdobne oraz trawniki)/park green (historical relic of Foksal, which consists of trees, ornamental shrubs and lawns), **Zzj** – zieleń towarzysząca zabudowie jednorodzinnej (nasadzenia z krzewów i bylin w prywatnych ogródkach, zieleń ocieniająca, ruderalna)/greenery accompanying single-family housing (bush and perennial plantings in private gardens, shade green, ruderal green), **Zzw** – zieleń towarzysząca zabudowie wielorodzinnej (nasadzenia z drzew i krzewów ozdobnych na skwerach, wzdłuż ulic, parkingów)/greenery accompanying multi-family housing (planted with trees and decorative shrubs in squares, along streets, car parks), **Zip** – zieleń towarzysząca instytucjom publicznym (nasadzenia z drzew i krzewów ozdobnych wzdłuż ogrodzeń, na frontowych rabatach)/greenery accompanying public institutions (planted with trees and decorative shrubs along fences, and frontal flower borders), **Zkk** – zieleń towarzysząca komunikacji kołowej (nasadzenia z drzew i krzewów ozdobnych, trawniki)/greenery accompanying vehicular traffic (planting of trees and decorative shrubs, lawns), **Zkko** – zieleń towarzysząca komunikacji kolejowej (drzewa i krzewy ozdobne, zieleń ruderalna)/greenery accompanying railway transport (decorative trees and shrubs, ruderal greenery), **Zu** – zieleń towarzysząca terenom zabudowy usługowej (nasadzenia z drzew i krzewów ozdobnych wzdłuż ogrodzeń, na frontowych rabatach)/greens accompanying service building (planted with trees and decorative shrubs along the fences, and frontal flower borders), **Zzp** – zieleń towarzysząca zakładom przemysłowym (zieleń ruderalna)/greenery accompanying industrial plants (ruderal greenery), **Znu** – zieleń terenów „nieurządzonych” (zieleń ruderalna)/green areas “vacant lots” (ruderal greenery)

drzewa. Dowodzi to, że zieleń w kontekście współczesnych przekształceń staje się czymś więcej niż tylko „wypełniaczem” przestrzeni. Pozwala to również wyciągnąć wniosek, że społeczność lokalna zaczyna iść w kierunku ogrodów wspólnotowych, które mogłyby tworzyć przestrzeń zbiorową dla całej dzielnicy.

Dokumentacja fotograficzna wykonana w 1934 r. podczas ceremonii otwarcia ogrodu jordanowskiego, a następnie inwentaryzacje w latach 70. i po powstaniu ZOR-ów dały podstawy do rozpoznania określonych gatunków szaty roślinnej terenu opracowania. Podział terenu dzielnicy pod względem jego przeznaczenia przygotowany przez autorkę w 2016 r. (il. 6) pozwolił zaś w czytelny sposób pogrupować i uporządkować zasoby, a także ukazać te, które stanowią swoistą jej wizytówkę. Wymienić tu należy: zieleń nadrzeczną (wzdłuż rzek Bystrzyca i Czarniejówki), zieleń Parku Bronowice, zieleń towarzyszącą zabudowie jednorodzinnej (osiedle robotnicze oraz współczesne osiedle domków jednorodzinnych) i wielorodzinnej (ZOR I i II), zieleń towarzyszącą instytucjom publicznym, komunikacji kołowej i kolejowej, terenom zabudowy usługowej i zakładom przemysłowym oraz zieleń terenów „nieurządzonych”.

Krańcowa Streets. This incident was negatively received as the city authorities did not consult the residents at all before it. After the trees were cleared the local community expressed its discontent in a number of protests, including placing vigil candles on the tree stumps, displaying banners criticizing the authorities, sticking white crosses symbolizing the places where the trees used to grow. This proves that in the context of contemporary transformations green areas are becoming more than just space “fillers”. Furthermore, it can be concluded that the local community tends to prefer community gardens which might create collective space for the whole district.

The photographic documentation made in 1934 during the grand opening of the Jordan’s garden and then the surveys conducted in the 1970s and after construction of ZORs provided the basis for the identification of plants growing in the studied area. The division of the district by its function made by the author in 2016 (Fig. 6) provided a way to clearly group and put the resources in order as well as distinguish the most valuable of them, such as the green areas by the water (along the Bystrzyca and the Czarniejówka Rivers), the greenery of Bronowice Park, the greenery around single-family houses (workers’

Należy również podkreślić, że doliny Bystrzycy i Czerniejówki, które nieodłącznie związane były z lubelskimi Bronowicami, stanowią nierozdzielny element systemu przyrodniczego miasta (korytarze ekologiczne), a także wchodzi w skład Ekologicznych Systemów Obszarów Chronionych w granicach administracyjnych Lublina. Tereny te wpływają zatem na sprawne funkcjonowanie terenów zurbanizowanych oraz gwarantują dobre warunki życia mieszkańcom.

Podsumowanie

Podjęty przez autorkę temat wskazał walory dzielnicy, które nadają jej indywidualny charakter. Ewolucja przekształceń ukazała, jak na terenach zajmowanych niegdyś przez naturalną roślinność powstała jednostka urbanistyczna tworząca obraz współczesnej dzielnicy, a w dalszej kolejności miasta. To duch miejsca ukształtował w mieszkańcach dzielnicy poczucie tożsamości, zaś duch czasu uświadomił proces przemijania i ukazał ślady narastających po sobie epok, o które warto walczyć. Dla społeczności wszystkie tereny zieleni to ich dobro wspólne. Uważane są bowiem za element nieodłączny, współgrający z budownictwem mieszkaniowym, oraz miejsce do wypoczynku i rekreacji. Mając świadomość rozwoju dzielnicy, autorka pragnęła zwrócić uwagę na konieczność prowadzenia partycypacji społecznej i ochronę walorów miejsca. Precedens z 2015 r. z jednej strony ukazał brak poszanowania szaty roślinnej przez władze, z drugiej zaś sprzeciw i niezadowolenie mieszkańców, gdyż wizja potrzeb mieszkaniowych i inwestycyjnych nie może być realizowana kosztem zawłaszczania i degradacji terenów zieleni.

housing estate and the new estate of single-family houses) as well as multi-family houses (ZOR I and II), the greenery around public institutions, along roads and railway routes, commercial and industrial buildings as well as “unmaintained” green areas.

Furthermore, it should be noted that the valleys of the Bystrzyca and the Czerniejówka Rivers which have been closely connected with Bronowice are an intrinsic element of the natural system of the city (wildlife corridors) and they belong to the Ecological Systems of Protected Areas within the administrative boundaries of Lublin. Those areas affect then the efficient functioning of the urban areas and guarantee good living conditions of its residents.

Summary

The subject selected by the author presented the qualities of the district which constitute its unique character. The evolution of the transformations demonstrated the development of an urban unit constituting today the image of the contemporary district and by extension of the city in the area which was once covered with natural vegetation. This is the spirit of the place that created a sense of identity in the residents of the district and the spirit of time that made them realize the process of passing as well as displayed the traces of old times coming one after another which are worth fighting for. All green areas are the common good of the community as they are considered to be an intrinsic element of residential architecture and places of rest and recreation. Being aware of the growth of the district, the author tried to draw attention to the necessity of social participation and protection of the qualities of the place. On the one hand, the precedent from 2015 demonstrated the lack of respect for the nature on the part of authorities and, a protest as well as discontent of the residents, on the other hand, because the vision of the housing and development needs cannot be pursued at the cost of appropriation and degradation of green areas.

Translated by
Tadeusz Szalamacha

Bibliografia/References

- [1] Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. 2003, Nr 80, poz. 717, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20030800717> [accessed: 14.04.2015].
- [2] Sękowska E., *Dzielnice Lublina – Bronowice*, http://teatrnn.pl/leksykon/node/999/dzielnice_lublina_%E2%80%933_bronowice [accessed: 1.06.2015].
- [3] Kociuba D., *Rozwój przestrzenny i funkcjonalny Lublina w świetle materiałów kartograficznych i ikonograficznych*, [w:] M. Harasimiuk, D. Kociuba, P. Dymmela (red.), *Plany i widoki Lublina. XVII–XXI wiek*, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. Oddział Miejski w Lublinie, Lublin 2007, 14–31.
- [4] Sierpiński Z., *Obraz miasta Lublina*, UMCS, Lublin 2002, <http://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/dlibra/docmetadata?id=8744&from=publication> [accessed: 1.06.2015].
- [5] Szafranek K., Krzykała M. (red.), *Wielki Staw Królewski – Zapomniana Oczwistość*, http://tnn.pl/Wielki_Staw_Kr%C3%B3lewski_-_Zapomniana_Oczwisto%C5%9B%C4%87,3529.html [accessed: 10.01.2016].
- [6] Zinsa H. (red.), *Lublin 1317–1967*, Wyd. Lubelskie, Lublin 1967.
- [7] Przesmycka N., *Przeobrażenia historyczne terenów zielonych Lublina do 1939 r.*, „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych” 2005, t. 1, 157–167.
- [8] Przesmycka N., Zawadzka-Mazurek E. (red.), *Lublin. Przeobrażenia urbanistyczne 1815–1939*, Wyd. Politechniki Lubelskiej, Lublin 2012.
- [9] Hogenberg A., *Tipus Civitatis Lubline(n)si(s) in Regno Poloniae ex omnibus partibus mu(n)di emporio ter(ties) in an(n)o celebrari co(n)sueto clarae*, [w:] G. Braun, F. Hogenberg, *Civitates orbis terrarum*, t. 6: *Theatri praecipuarum totius mundi urbium liber sextus*, Kolonia 1618 [Muzeum Lubelskie w Lublinie, S/G/271/ML].
- [10] Bieczyński F., *Mappa der ganzen königl. Stadt Lublin samt allen Gassen Vorstädten, Jurisdiktionen, Klöstern, Kirchen, Manerhöfen*

- Pallästen, Steinhäußern Rudern, Häußern, Häuschen, gebaut als öden Plätzen, Gärten, Teichen, Mühlen, Flüssen, Gräben und zugleich mit allen um die Stadt liegenden Gegenden. Auf allerhöchste Anordnung des Königes zu Pohlen Stanislaus im Jahre 1780 intirmirt mittelst der Kommission der Guten Ordnung in dieser Königl. Stadt Lublin eristirenden, anbefohlen- durch den Stanislaus Johann Nepomucenus Łęcki beim Kron Tribunal zu Lublin geschworaen Ingenieuren im Jahre 1783 delinirt und gegenwärtig im Jahre 1802 Monathe Oktobris durch Endesgefertigten geschwornen Ingenieuren bei die Kaiser Königl: Lubliner Landrechten in doppelt vergrößertin Maaßstaabe abkopirt, Lublin 1852* [Archiwum Państwowe w Lublinie, Akta miasta Lublina, Plany miasta Lublina, sygn. 3].
- [11] Bylina L., *Dwór na stacji, czyli krótka historia ogrodów kolejowych*, 2004, https://www.slideshare.net/mik_krakow/a7-leszek-bylina-dwr-na-stacji [accessed: 1.06.2015].
- [12] Ciołek G., *Ogrody Lublina w XIX wieku*, „Ochrona Zabytków” 1954, Nr 7, 263–270.
- [13] Kozłowski K.F., *Plan Miasta Lublina*, [rkps], [Archiwum Państwowe w Lublinie, Akta miasta Lublina, Plany miasta Lublina, sygn. 318 (dawna 7a)].
- [14] Boruch M., Myśliwiec J., Chyżewska R., *Park Bronowicki w Lublinie*, 2014, http://teatrnn.pl/leksykon/node/4366/park_bronowicki_w_lublinie [accessed: 1.06.2015].
- [15] Jagiełło-Kołączyk M., *Wrocławskie etablissements. Historia i architektura*, Oficyna Wydawnicza PWr, Wrocław 2000.
- [16] Doner M., *Plan Lublina*, 1875 [Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego w Lublinie, Zbiór kartograficzny, sygn. 6/VI].
- [17] Śliwczyńska E., *Plac Dworcowy w Lublinie*, 2014, http://teatrnn.pl/leksykon/node/4048/plac_dworcowy_w_lublinie [accessed: 1.06.2015].
- [18] Anonim, *Plan M.[iasta] Lublina*, 1938, [Archiwum Państwowe w Lublinie, Akta miasta Lublina, Plany miasta Lublina, sygn. 321].
- [19] Mapa topograficzna woj. lubelskiego, opracowana w skali 1:25 000, wykonana przez OPGK Rzeszów, arkusz 136.31, Rzeszów 1977.
- [20] Mapy Google, <https://www.google.pl/maps/place/Lublin/@51.2180254,22.4236877,11z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x472257141e154061:0x5528ee7af6e8e95f18m2!3d51.246453614d22.5684463> [accessed: 1.06.2015].
- [21] Przesmycka E., Boguszewska K., Przesmycka N., *Współczesne przestrzenie publiczne wyrazem potrzeb lokalnej społeczności na przykładzie skweru im. Matki Boskiej Fatimskiej na Osiedlu Bronowice*, „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajoobrazowych” 2010, t. 4, 230–239.
- [22] Fijałkowski D., Kseniak M., *Park Bronowice w Lublinie*, 1974 [Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, sygn. 1718, Lublin].
- [23] Adamiec P., Trzaskowska E., *Runo parków miejskich Lublina*, „Acta Scientiarum Polonorum Formatio Circumiectus” 2011, t. 10, nr 4, 51–59, http://www.formatiocircumiectus.actapol.net/pub/10_4_51.pdf [accessed: 10.01.2016].
- [24] Adamiec P., Trzaskowska E., *Diagnoza stanu i walorów parków miejskich Lublina oraz wytycznych do ich kształtowania*, „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajoobrazowych” 2012, t. 8, 7–18.
- [25] Kłosowski W., *Prognoza oddziaływania na środowisko. Strategia Rozwoju Lublina na lata 2013–2020*. Załącznik nr 3 do Uchwały nr 693/XXVIII/2013 Rady Miasta Lublin z dn. 28 lutego 2013 r., Warszawa, listopad 2012–luty 2013.

Streszczenie

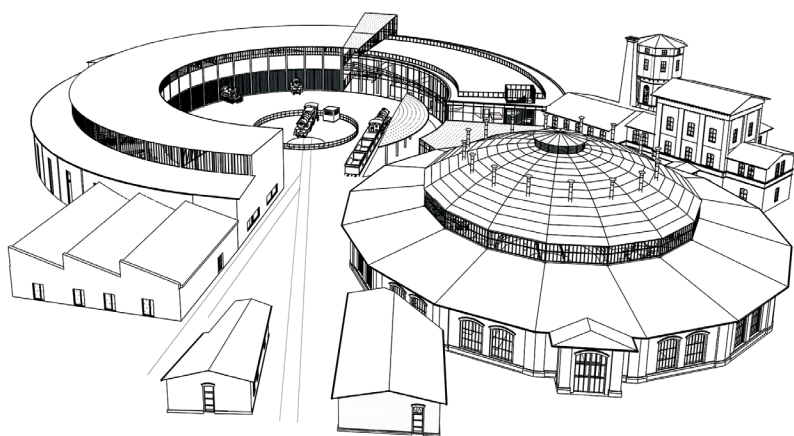
Artykuł dotyczy analizy przekształceń terenów zieleni dzielnicy Bronowice w Lublinie. Przedstawiono w nim analizę ewolucji jednostki urbanistycznej, która w istotny sposób wpłynęła na ukształtowanie obecnego systemu zieleni. Omówiono również istniejące współczesne tereny zieleni i ich usytuowanie, w znaczący sposób wpływające na warunki mikroklimatyczne terenów miejskich, a także wzmacniające struktury przyrodnicze. W artykule autorka przeanalizowała też tradycję miejsca w kontekście współczesnych przekształceń. Ukazała, jak społeczność lokalna odbiera zieleni i jak odnosi się do gwałtownych przemian inwestycyjnych w dzielnicy.

Słowa kluczowe: Lublin, tereny zieleni, tradycja miejsca

Abstract

The article concerns the analysis of the transformation of the green areas of the Bronowice district in Lublin. It presents an analysis of the evolution of an urban unit, which significantly affected the format of the present greenery system. The existing contemporary green areas and their location are also shown, which significantly affect the microclimatic conditions of urban areas, and also reinforce the natural structures. In the article the author also has analyzed the tradition of the place in the context of contemporary transformations. She showed how the local community receive green, and how they relate to the rapid changes of investment in the district.

Key words: Lublin, green areas, tradition of the place

Widok aksonometryczny zrewitalizowanego i rozbudowanego kompleksu zabytkowych budowli kolejowych w Pile (autor: M. Dołęga)

Axonometric view of the revitalized and expanded complex of monumental railway buildings in Piła (by M. Dołęga)